

Hozirgi o'zbek hikoyachiligida inson konsepsiyasi va ruhiyat tasvirining yangilanish tamoyillari

Mustaqillik davrida jahon estetik merosi va madaniy tajribalarini chuqur o'rganish hamda badiiy tafakkurga tatbiq etish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Bu jarayonning amaliy ifodasi sifatida J.Joys, A.Kamyu, F.Kafka kabi falsafiy yo'nalishda ijod qilgan yozuvchilarning asarlari alohida ahamiyat kasb etdi, ijod namunalari o'zbek tiliga tarjima qilindi va ulardan o'zbek kitobxonlari ham bahramand bo'ldi, shuningdek, ularga hamohang o'zbek ijodkorlarining ham badiiy-tafakkur olami yangilandi, boyidi.

Natijada o'zbek nasri mavzu va g'oya, uslubiy jihatdan yangilandi. Mazkur davrda yaratilgan dastlabki asarlardan o'zbek ijodkorlar, nafaqat adabiyotshunos olimlar va munaqqidlar e'tiborini jalb qildilar, balki keng kitobxonlar ommasining e'tirofiga ham sazovor bo'ldilar. Xususan, Sh.Bo'tayev, X.Do'stmuhammad, N.Eshonqul, L.Bo'rixon, I.Sulton, A.Yo'ldosh, T.Rustam, S.Vafo va U.Hamdani singari yozuvchilar o'zbek nasrining yangi qirralarini ochib berib, uni mazmun va shakl jihatidan boyitdilar. Badiiy so'zni qurol qilib, insondek murakkab mavjudotning qalb tug'yonlari, botiniy olamini zabt etmoqdalar.

Ma'lumki, A.Alimuhammedov tomonidan boshlab berilgan Abdulla Qahhor hikoyalaridagi ruhiyat masalasiga qaratilgan tadqiqot ishi o'zbek adabiyotshunosligida dastlabki ruhiyat talqin qilingan tadqiqot hisoblanadi. Olimning ushbu ishlari nafaqat Qahhor ijodida qahramonlarning ruhiy olami va ichki kechinmalarini tahlil qilishga yo'naltirilgani, balki adabiyotshunoslikda psixologizm muammosini o'rganishning ilmiy an'anasini ham boshlab bergani bilan ahamiyatlidir. Zamonaviy inson ijtimoiy munosabatlarda tobora no'noqlashib, o'zining ontologik ildizlaridan va "kimligi"dan uzoqlashib bormoqda. Alisher Fayzullayevning "Ajdar sayyorasi" hikoyasi aynan mana shu ma'nisiz, tayanchsiz va qadriyatlarini parchalangan davrning badiiy aks-sadosi sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotshunos Dilmurod Quronov ta'kidlagan "ichki odam" konsepsiyasi ushbu hikoyada bosh qahramonning ruhiy iztiroblari orqali germenetik tahlilga tortiladi. Hikoya boshidagi "havoda muallaq qolib ketgan bird" ramzi – bu siz ta'kidlagan "o'z ildizidan uzilgan, ammo yangi zamin topolmagan" zamonaviy insonning metafizik holatidir. Muhammadjon Xolbekov modernizmning asosiy belgisi sifatida ko'rsatgan "dunyoning parchalanganligi" hissi qahramonning beton devorlar orasida nafas qisishi va taksida "qayerga borishining ahamiyati yo'q"ligi bilan ifodalanadi. Bu yerda qahramonning ijtimoiy no'noqligi va odamlardan qochishi uning o'z ichki "Men"i bilan kelisha olmayotganidan dalolat beradi.

Hikoyada Jamshid ismli personaj tomonidan so'zlab berilgan "o'ra ichidagi odamning ajdarga aylanishi" haqidagi mifologik hikoya asarning ramziy markazi hisoblanadi. Nazar Eshonqul ta'kidlagan "yangi dunyo tafakkuri" bu yerda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi: qahramon (va butun insoniyat) o'zining tor qafasidan (sayyorasidan) chiqish uchun intilib, oxiri tuproq чайнаб, o'z insoniy qiyofasini yo'qotadi.

Bu yerda Frans Kafka va Albert Kamyu ijodiga xos bo'lgan absurd va metamorfoza unsurlari milliy adabiy an'ana bilan sintez qilinadi. Jamshid aytganidek, "odamni umid harakatga keltiradi", biroq bu umid asar yakunida dahshatli uzoqlashishga va "o'zini o'zi yeyish" fojiasiga olib keladi. Bu holat siz aytgan "inson qulaylikka intilgani sayin ojizga va subutsizga aylanadi" degan gipotezani isbotlaydi. Jamshid – tashqi tomondan "qulay" hayot kechirayotgan (biznesi bor, kiyimi joyida), ammo ichki

tomondan "ajdar sayyorasi"ning (Yerning) vahimali haqiqatini tushunib yetgan "davr ovozi"dir. Ulug'bek Hamdam tadqiqotlarida keltirilgan "insonning o'z mohiyatini yo'qotishi" muammosi Fayzullayev hikoyasida o'zining eng yuqori nuqtasiga chiqadi. Hikoya qahramoni – o'zini izlayotgan, ammo topish o'rniga o'zining xayoliy o'yinlari va qo'rquvlari ichiga sho'ng'iyotgan shaxs. Muallif jamiyat tomonidan "yanchib tashlangan" yoki qadriyatlarini qayta qurishga irodasi yetmayotgan "izlovdagi odam" portretini yaratgan. Bizningcha, asardagi "ajdar" – bu insoniyatning yashirin, hayvoniy va subutsiz qatlamidir. Biroq, tadqiqotimizning asosiy xulosasi shundan iboratki, garchi bu kabi modernistik hikoyalarda inson ruhiyatining murakkab qirralari ochilsa-da, bugungi o'zbek jamiyatining haqiqiy insoni portreti hali biror o'zbek hikoyasida to'la-to'kis bo'y ko'rsatmadi.

Fayzullayevning qahramoni – ko'proq parchalangan ong mahsuli bo'lib, u yaxlit milliy va zamonaviy inson qiyofasini emas, balki "qadriyatlar sinishi" jarayonidagi tahlika va vahimani ifodalaydi. Alisher Fayzullayevning "Ajdar sayyorasi" hikoyasi inson ruhiyatini tasvirlashda an'anaviy mifologik ramzlarni (ajdar, o'ra) zamonaviy psixologik tushunchalar (ong oqimi, ekzistensial qo'rquv) bilan mahoratli sintez qiladi.

Asar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek modern hikoyachiligida insonning "qadriyatsizlik" va "ojizlik" fojiasi eng yetakchi mavzuga aylangan. XXI asr badiiy tafakkurida inson ruhiyati tasviri an'anaviy xarakterlar iyerarxiyasidan voz kechib, subyektning ichki "men"i parchalanishi jarayonini tadqiq etishga yo'naltirildi. Navro'za Muhammadxo'jayevaning "Girdob" hikoyasi mazkur evolyutsion jarayonning tipik namunasi bo'lib, unda qadriyatlar tizimining sinishi va insonning o'zlikdan uzoqlashishi masalasi psixologik diskurs darajasiga ko'tariladi.

Dilmurod Quronov adabiyot nazariyasida asoslagan "ichki odam" konsepsiyasi mazkur hikoyada voqeabandlikdan mutlaqo xoli bo'lgan, sof ruhiy kechinmalar oqimi orqali ochib beriladi. Hikoya subyekt (qahramon) tashqi dunyo bilan aloqasini uzgan holda, o'zining intellektual va hissiy dunyosi orasidagi ziddiyatlarni germenektiv tahlil qiladi. Uning uchun yigit (obyekt) sevgilisi emas, balki "rangsiz kunlarni yengish uchun vosita" ligini va "sevgi" deb atagan hissi aslida "bilish va anglash huzuri" ekanligini ta'kidlaydi. Bu XXI asr insoniga xos bo'lgan intellektual xudbinlikning badiiy in'ikosidir. Muhammadjon Xolbekov modernizmga xos deb bilgan "zamonlar oraliqdagi tafovut" hikoyada qahramonning an'anaviy, "toza" tuyg'ularga (buva va buvisining sevgisi kabi) nisbatan o'zini ojiz his qilishi orqali beriladi. Zamonaviy inson qulaylik va nazariyalar asiri bo'lgani sayin, uning hissiy idroki sustlashib, subut va qadriyat tushunchalari subyektiv o'yinga aylanib bormoqda. Ulug'bek Hamdam hozirgi adabiy jarayonda insonning o'z mohiyatini yo'qotishini eng og'riqli nuqta sifatida belgilaydi. "Girdob" hikoyasida ushbu begonalashuv qahramonning Kafka ijodi bilan o'zini qiyoslashi orqali yanada chuqurlashadi.

Qahramonning "Sevaman" jumlasini ortida aslida "Yordam ber, xalos qil bu kunlardan" degan ontologik faryod yotadi. Bu insonning o'z ildizlaridan uzilib, metafizik bo'shliqqa (girdobga) tushib qolganining dalilidir. Tadqiqotimizning muhim bir tezisi shundaki, hikoyadagi qahramon o'zining hissiy zaifligini "falsafa, kitob va kinolar" bilan niqoblashga urinadi. Zamonaviy inson haqiqiy yashash o'rniga, yashash haqidagi nazariyalarga topinadi. Hikoya oxiridagi raqami noma'lum shaxsga yuborilgan "Sevaman..."

Ayni paytda" xabari qahramonning naqadar subutsiz va "lahzalik odam"ga aylanganini, uning qadriyatlari markaziy nuqtadan mosuvo ekanini isbotlaydi. "Girdob" qahramoni jamiyat tomonidan yanchilgan emas, balki o'z nazariyalari ichida qamalib qolgan, o'zini izlayotgan oddiy o'zbek qizidir. Ijodkor davr ovozi o'laroq, ushbu ma'nisiz va tayanchsiz davrning ovozini qahramonning monologi orqali ifoda etgan. Bu yerda novatorlik inson ruhiyatini tasvirlashda psixoanalitik dekonstruksiya usulidan foydalanilganidadir.

Navro'za Muhammadxo'jayevaning "Girdob" hikoyasi zamonaviy yosh ijodkorlar hikoyachiligida inson konsepsiyasining transformatsiyasini o'rganishda muhim manbadir. Asar tahlili shuni tasdiqlaydiki, zamonaviy inson o'zining subyektiv nartsizmi va intellektual qafasi ichida haqiqiy qadriyatlarni yo'qotib bormoqda. Hikoya qahramoni global "hafsalasizlik" girdobiga g'arq bo'lgan qizdir. Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida inson ruhiyatini tasvirlash tamoyillari an'anaviy lirik-psixologik tasvirdan intellektual-falsafiy tahlil sari evrilmoqda.

Bugungi o'zbek hikoyachiligida ruhiy tahlilning kuchayishi tashqi dunyoning qahramon hayollari va ongi ichida erib ketishi bilan izohlanadi. Inson hayoti tayyor qulaylikka intilgani sayin, uning ma'naviy kuchi va irodasi sustlashib borayotgani bugungi dunyo adabiyoti muammolari ichida eng og'riqlisi – insonning o'z asl qiyofasini yo'qotishi sifatida baholanadi. Alisher Fayzullayevning "Ajdar sayyorasi" hikoyasida insonning hayvoniy qiyofaga kirishi yoki Jamshid obrazi orqali berilgan "o'zini o'zi yeyish" fojiasi aslida qadriyatlar tizimi izdan chiqqan jamiyatning badiiy aksidir. Bu yerda personaj o'z ichki dunyosi bilan kelisha olmaydigan, odamlar orasidagi muloqotda "no'noq" bo'lib qolgan zamonaviy insonning ruhiy holatini ifodalaydi.

Shaxsiyatning bunday parchalanishi Navro'za Muhammadxo'jayevaning "Girdob" hikoyasida yanada chuqurlashib, sevgi kabi muqaddas tuyg'ularning shunchaki aqllilik qilish va xudbinlikka aylanishi orqali ochib beriladi. Qahramonning o'zini g'arbdagi tushkunlikni yozgan adiblar bilan qiyoslashi va uning "Sevaman... ayni paytda" degan subutsiz iqrori hozirgi davr insonining naqadar "lahzalik odam"ga aylanganini, uning qadriyatlari o'z tayanchini yo'qotganini isbotlaydi. Adabiyotdagi yangilanishlarning davomiyligi shuni ko'rsatadiki, bugungi o'zbek hikoyachiligi o'tmishning an'anaviy qadriyatlarini zamonaviy ruhiy tahlil usullari bilan boyitmoqda